

-
10. Винокур І.С. Черняхівська культура: витoki і доля / за ред. С.В. Трубочанінова. – Кам'янець-Подільський: Абетка; Оіюм, 2000. – С.89.
 11. Амброз А.К. Фибuлы юга европейской части СССР // Свод археологических источников. - М.;1966. - 142с.
 12. Зварич В.В. Нумизматический словарь. - Львов: «Вища школа», 1979. - с.52.
 13. Мызгин К.В. К проблеме источников поступления римских монет к носителям черняховской культуры // Збірник тез доповідей на конференції Черняхівська культура. Актуальні проблеми досліджень. - К.; 2010. - с.57.
 14. Рыбаков Б.А. Материалы и исследования по археологии СССР №82.Черняховская культура. - М.;1960. - 345.

Ігор Старенький

молодший науковий співробітник
Кам'янець-Подільського державного
історичного музею-заповідника

ТРИПІЛЬСЬКІ ПАМ'ЯТКИ НА ТЕРИТОРІЇ КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО

У статті розповідається про трипільські пам'ятки на території міста Кам'янець-Подільський, подається хронологія їх відкриття, аналізується знахідки, а також вперше подана карта пам'яток Трипільської культури на території Старого міста та інших районів Кам'янця-Подільського.

Ключові слова: Трипільська культура, пам'ятка. Кам'янець-Подільський, Старе місто, культурний шар, археологічні дослідження.

Вперше Трипільська культура на територія Кам'янця-Подільського та в передмістях була зафіксована в повоєнний період. Проте відбувалася тільки фіксація культурних нашарувань Трипілля [11; 12; 13] без ґрунтового їх вивчення. Професійний підхід до вивчення Трипільської культури на території Кам'янця-Подільського було здійснено лише в 2000-х роках після масштабних археологічних досліджень на території Старої фортеці (Північний двір), а також після відкриття трипільського житла на площі Польський ринок [1; 4; 5; 6; 7; 8]. На сьогодні існує необхідність узагальнення картини трипільських старожитностей на території міста, що й спробуємо зробити в цій публікації.

1955 року краєзнавцем М. С. Борковським в ур. Татариски було зафіксовано трипільське поселення [13, с. 47]. Дещо пізніше тут було знайдено унікальну мідну сокиру-тесло (тип Аріушд), що має характерні підтрикутні виступи по боковинах втулки та з боку черевця. Вона має місцеве походження і датується етапом ВІІ. Цього ж року М. С. Борковським зафіксовано матеріали Трипільської культури в передмісті Кубачівка та в центрі Старого міста на площі Польський ринок [13, с. 46; 10, с. 41].

1958 року Сергієм Шкурком відкрито багатощарове поселення в Парку Танкістів, де зафіксовано матеріали трипільської культури без датування періоду. Наступного року цим же дослідником зафіксовано Трипільську культуру в передмісті Цибулівка біля млина [13, с. 46]. Того ж 1959 року на замковому подвір'ї біля башти Папської (Кармалюкової) директором Кам'янець-Подільського музею-заповідника Григорієм Хотюном та Сергієм Шкурком виявлено трипільські старожитності [11, с. 138-139].

1960 року С. К. Шкурком Трипільську культуру зафіксовано в передмісті на хуторі Козак [13, с. 46]. 1961 року цим же дослідником виявлено трипільські старожитності на вулиці Татарській, 17. На сьогодні це найпівнічніша точка Старого міста, де знайдено Трипільську культуру [13, с. 9; 10, с. 41]. 1963 року Сергій Кирилович у східній частині подвір'я швейної фабрики (площа Вірменський ринок) в 6-7 м від стіни будівлі на глибині 1,5 м зафіксував трипільську піч та велику кількість керамічного матеріалу [13, с. 37]. Того ж року трипільські старожитності зафіксовані на території Руських фільварок поблизу місця розташування неіснуючого Воскресенського монастиря поруч з тогочасним володінням Ганни Сингалевич [13, с. 46]. 1966 року пізній етап Трипільської культури було виявлено на вулиці Іоанно-Предтеченській. Вздовж східної стіни будинку за адресою Іоанно-Предтеченська, 4 вдалося

зафіксувати пізньотрипільське житло. Тут же в котловані на глибині 0,8 м зафіксований матеріал, який відповідає Трипільській культурі [13, с. 14, 42]. Того ж року Трипільську культуру (ранній етап) виявлено біля Іоанно-Предтеченської церкви, на вулиці Довгій біля колонки навпроти згаданого вже храму [13, с. 40-42]. Крім того в 60-х роках С. К. Шкурком було виявлено трипільський матеріал біля міської друкарні на глибині 0,7 м, де зафіксовано ями однакового діаметру та глибини з трипільським заповненням [13, с. 12], біля Вірменського колодязя, де вдалося зібрати велику кількість трипільських крем'яних скребків [13, с. 12], на площі Вірменський ринок біля будинку канцелярії губернатора, між приміщенням швейної фабрики та будинком площа Вірменський ринок, 7 [13, с. 39], вздовж будівлі швейної фабрики на Вірменському ринку, при чому місцями виявлено скупчення кераміки [13, с. 40]. Також у 60-х роках Трипільську культуру виявлено Тамарою Сис в ур. Зінковецьке поле [13, с. 46].

Новим етапом у вивченні Трипільської культури на території Кам'янця-Подільського став кінець 2000-х років. У 2008 та 2010 рр. на території Північного двору Старої фортеці було проведено масштабні археологічні дослідження під керівництвом Л. І. Виногородської. У ході досліджень виявлено матеріал Трипільської культури етапів початку середнього VI (борисівський тип), заключна фаза VI/VIІ (заліщицька група) та фінал СІІ (гординештський тип) [8, с. 16]. При цьому було зафіксовано штучно вибиті в скелі рови, що йшли по периметру схилу півострова, на якому розміщується фортеця, які відігравали роль укріплення і відносяться до трипільського часу. Перший з них глибиною 0,8-1,0 м та шириною 1,0 м. Другий знаходився на відстані 0,5 м нижче першого й мав ширину 0,6-0,8 м та глибину 0,4-0,45 м. Вони являли собою лінію укріплень, що складалась з дерев'яного частоколу та підпор, що утримували його від руйнування [6, с. 126; 7, с. 55-56].

Важливим етапом для дослідження археологічних нашарувань, у тому числі Трипільської культури, на території Кам'янця-Подільського стало створення в 2012 році постійно діючої археологічної експедиції «Кам'янець» у складі ДП ОАСУ «Подільська археологія» (директор Б. С. Строцень), яку спочатку очолив В. П. Мегей, а з червня 2014 року – П. А. Болтанюк. Вже в першому польовому сезоні трипільські нашарування було виявлено біля Вірменського бастиону, на вулиці Францисканській. Тут нашарування Трипільської культури можна виділити в межах трьох хронологічних етапів і датувати його серединою V – серединою III тис. до н. е. [2, с. 303]. Наступного, 2013 року, знайдена сенсаційна знахідка – пізньотрипільське житло на площі Польський ринок, 3/2А (рис. 4). Було відкрито лише його північно-східний кут, який знаходився на території власника ділянки, який замовив проведення археологічних досліджень, а всі інша його частина залягала під проїжджою частиною історичного провулку Ламаного. Знайдений об'єкт було законсервовано і його дослідження планується продовжити восени 2015 року. Крім того Трипільську культуру було зафіксовано на площі Вірменський ринок поруч з фундаменти будівлі Вірменського магістрату та ін.

2014 рік знову позначився фіксацією трипільських старожитностей у кількох місцях Старого міста. На початку польового сезону культурний шар зафіксований за адресою вулиця Францисканська, 10. Пізніше у двох шурфах та траншеї Трипільську культуру виявлено на площі Польський ринок, 3/1. Стратиграфічний зріз показав, що нульовою (нівелюючою) відміткою для середньовічного міста постав верхній шар Трипільської культури. У квадраті №3 траншеї №1 було виявлено господарську яму, а на її верхньому рівні розвал горщика класичного періоду Трипільля. Товщина культурного шару становила 0,8 м, що дає можливість припустити існування в цій частині Старого міста трипільського поселення в межах трьох хронологічних етапів існування цієї культури [3, с. 67-69]. Як зауважувала Тетяна Пасек, одне нашарування Трипільля утворює шар товщиною близько 0,3 м [9, с. 43].

Археологічні дослідження 2015 року теж принесли позитивні результати. У ході розкопок за адресою вулиця Зарванська, 7/1 зафіксовано нашарування Трипільської культури. наразі матеріал проходить камеральну обробку і уточнюється його датування. Проте вже сьогодні можна говорити про унікальність знахідок. Зокрема, виявлено фрагменти кераміки, які мають поліхромний розпис та уламок стінки горщика, на якому зберігся орнамент, що нагадує зображення лука чи півмісяця (рис. 5). Також трипільські старожитності вже на сьогодні простежуються в ході археологічних досліджень на вулиці Татарській, 17/1.

Отже, на сьогодні в багатьох частинах Старого міста, а також в інших мікрорайонах Кам'янця-Подільського виявлено нашарування Трипільської культури (рис. 1, 2, 3). За розміром, широтою

хронологічного діапазону існування, унікальністю знахідок, наявністю укріплень з великою вірогідністю можна стверджувати, що трипільське поселення на території сучасного Кам'янця-Подільського займало домінуючу позицію по відношенню до навколишніх поселень цієї культури. Водночас варто зазначити, що ґрунтовне вивчення культурних нашарувань періоду Трипільля розпочалося лише в останні роки, тому потребує певного часу для узагальнення.

Список використаної літератури

1. Болтанюк П. А. Давні культурні нашарування на території замку м. Кам'янця-Подільського за дослідженнями 2008 року / П. А. Болтанюк // Актуальні проблеми археології: тези доп. міжнар. наук. конф. на пошану І. С. Винокура. – Тернопіль: Астон, 2010. – С. 100-102.
2. Болтанюк П. А. Міське укріплення – Верхній (Високий) рондель / П. А. Болтанюк // Археологія і фортифікація України: зб. матер. IV всеукр. наук.-практ. конф. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2014. – С. 300-305.
3. Болтанюк А. П. Попередні результати археологічного дослідження ділянки на Польському ринку, 3/1 у Кам'янці-Подільському / П. А. Болтанюк, Д. І. Кондратюк, І. О. Старенький // Археологічні студії «Межибіж»: наук. щорічник 3'2014. – Хмельницький: ІРД, 2014. – С. 64-73.
4. Виногородська Л. І. Археологічні дослідження Північного бастиону замку в Кам'янці-Подільському в 2008-2010 рр. / Л. І. Виногородська, П. А. Болтанюк // Актуальні проблеми археології: тези доп. міжнар. наук. конф. на пошану І. С. Винокура. – Тернопіль: Астон, 2010. – С. 102-104.
5. Виногородська Л. І. Дослідження Північного бастиону Кам'янець-Подільського замку / Л. І. Виногородська, П. А. Болтанюк // Археологічні дослідження в Україні. – Київ; Полтава, 2011. – С. 62-63.
6. Виногородська Л. І. Елементи фортифікації Північного бастиону Старого замку Кам'янця-Подільського / Л. І. Виногородська, П. А. Болтанюк // Археологія і фортифікація Середнього Подністров'я: зб. матер. П'всеукр. наук.-практ. конф. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2012. – С. 126-130.
7. Овчинников Е. В. До питання про фортифікаційні споруди на поселеннях Кукутень-Трипільля / Е. В. Овчинников, Л. І. Виногородська, П. А. Болтанюк // Археологія і фортифікація України: зб. матер. IV всеукр. наук.-практ. конф. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2014. – С. 54-61.
8. Овчинников Е. В. Кераміка Кукутень-Трипільля з території Старого замку (Північний бастион) м. Кам'янець-Подільський / Е. В. Овчинников, Л. І. Виногородська, П. А. Болтанюк // Археологія і фортифікація Середнього Подністров'я: зб. матер. III всеукр. наук.-практ. конф. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2013. – С. 10-17.
9. Пассек Т. С. Трипольские поселения на Днестре / Т. С. Пассек // КСИА. – 1950. – Вип. XXXII. – С. 40-56.
10. Петров Н. Б. Историческая топография Каменца-Подольского XII-XVIII вв.: дис. ... на соиск. степ. канд. ист. наук / Н. Б. Петров. – Киев: ИА НАНУ, 1987. – 246 с.
11. Хотюн Г. М. Археологічні дослідження на території Кам'янець-Подільської фортеці / Г. М. Хотюн // Матеріали III Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Львів: Каменяр, 1970. – С. 138-139.
12. Шкурко С. К. Археологические наблюдения за земляными работами в г. Каменце / С. К. Шкурко // I Подільська історико-краєзнавча конференція. – Хмельницький, 1965. – С. 83-84.
13. Шкурко С. К. Пояснительная записка к схематической историко-архитектурной и археологической карте гор. Каменца-Подольского (Старый город) / С. К. Шкурко. – Каменец-Подольский, 1967. – 62 с. // Архів Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника.

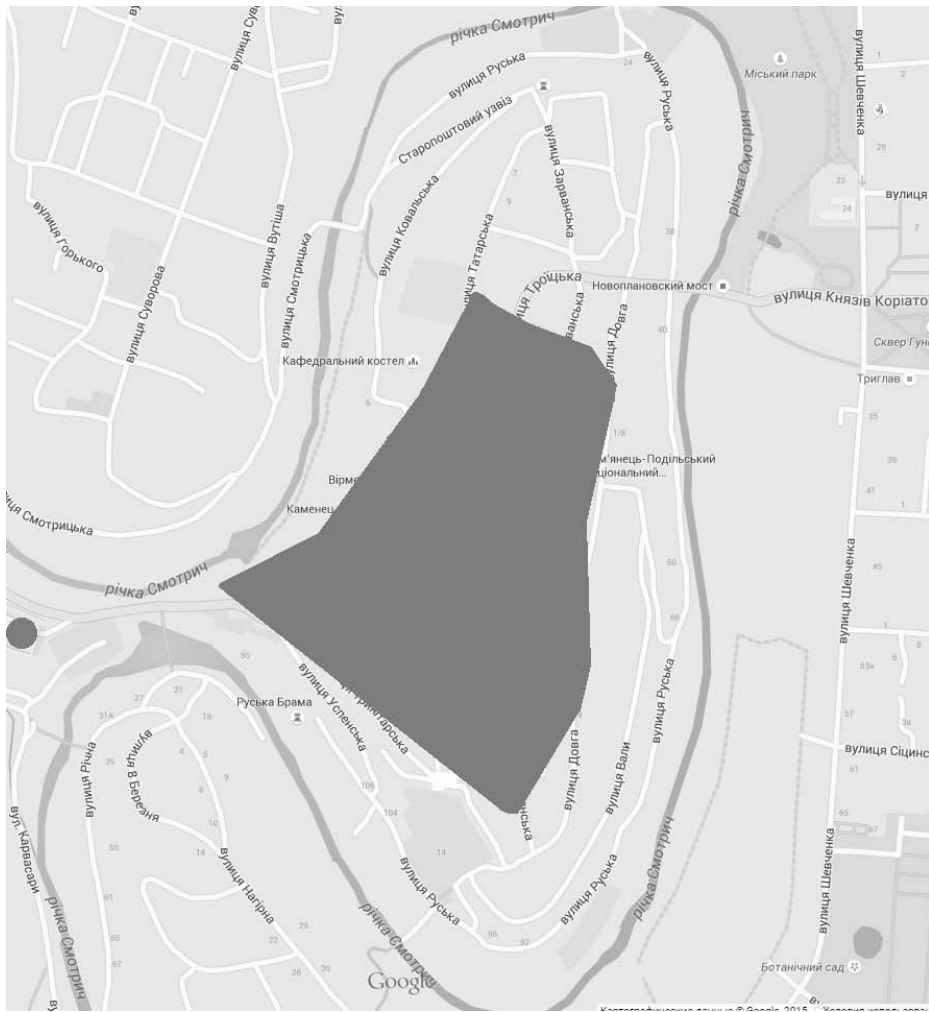

Рис. 2. Зафіксовані на сьогодні межі трипільського поселення на території Старого міста.

Рис. 3. Знахідки Трипільської культури в інших мікрорайонах Кам'яця-Подільського

*Рис. 5. Фрагмент горщика із зображенням лука чи півмісяця
з розкопок на вулиці Зарванській, 7/1*

Тарас Ткачук

кандидат історичних наук,
завідувач відділу археології
Національного заповідника
«Давній Галич»,
м. Івано-Франківськ

КОНТАКТНА ЗОНА ЛОКАЛЬНИХ ГРУП ТРИПІЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ЕТАПІВ В ІІ І С І НА ПОДІЛЛІ

У статті на основі дослідження мальованої кераміки трипільських поселень Поділля і суміжних територій аргументується їх належність до певних локальних груп і своєрідної контактної зони між ними.

Ключові слова: кераміка, орнаментация, трипільська культура

Дослідження трипільських пам'яток на заході і північному заході трипільської культури дозволили виділити її локальні групи етапів В ІІ і С І. Основним критерієм для цього став аналіз форм посуду і його орнаментации.

За цими дослідженнями більшу частину Середнього Подністров'я на етапі В ІІ займали поселення мерешовської фази раковецького варіанту /групи [3, с. 31], або мерешовського типу/групи (далі групи) [6, с. 97; 11, с. 37]. Північну частину Середнього Подністров'я в цей час займали поселення першої фази шипинецької групи [8]. Наприкінці етапу В ІІ мерешовські пам'ятки змінила петренська група [4], яка займала цю територію до кінця етапу С І. На північній частині Верхнього Подністров'я продовжувала розвиватися шипинецька група [9]. Після аналізу мальованої кераміки з поселення Коновки, ур. Пуцита, що знаходилося на правому березі Середнього Дністра і датоване кінцем етапу В ІІ, С.М. Рижов дійшов висновку, що вона складається з декількох традицій орнаментации [13, с. 51]. Пізніше С.М. Рижов та автор цієї статті виділили контактну зону між петренською і шипинецькою локальними групами етапу С І, куди входила і територія Поділля біля сучасного Кам'янця-Подільського